УДК 321.011.5 ***Іванова Н. Ю.***

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні етапи еволюції розуміння цінності політичної влади як елемента державної ідеології та політичної свідомості громадян європейських держав. Проаналізовано основні аспекти ліберальної, соціал-демократичної, неоконсервативної концепцій політичної влади та їхню роль у формуванні сучасного уявлення про цінність політичної влади, принципи її функціонування у демократичному суспільстві. Доведено вплив різних ідейно-політичних течій на узагальнене тлумачення сутності та методів здійснення політичної влади на сучасному етапі. Аргументовано позицію щодо подальшої еволюції концепту політичної влади у країнах ЄС у зв'язку з кризою класичних інститутів демократії. Сформульовано висновки щодо необхідності врахування динамічного та багатоаспектного характеру політичної влади як цінності суспільної свідомості, що необхідно врахувати Україні з метою формування демократичної політичної свідомості громадян та підвищення рівня легітимності політичної влади.

Ключові слова: політична влада, демократична політична система, криза демократії, легітимність політичної влади.

В Україні здійснюється низка реформ політичної влади у напрямку її демократизації згідно європейських зразків. Однак, ліберальні принципи демократії, не завжди виявляються ефективними, не сприймаються українським суспільством. Насамперед, це зумовлено тривалим тоталітарним минулим нашої держави, адже політична влада, здебільшого, використовує авторитарні методи і правила діяльності.

Водночас, варто звернути увагу на те, що у європейських державах цінність політичної влади не є статичною. Сучасні класики політичної думки констатують кризу партійної ідентифікації, політичної участі тощо. Це зумовлює постійне переосмислення демократичних цінностей, зокрема і цінності політичної влади. Тому перед дослідниками постає питання щодо зміни ціннісних засад розуміння демократичної влади в контексті формування демократичної свідомості громадян України. При цьому важливо з'ясувати національну специфіку та визначити конструктивні сторони ставлення до політичної влади, що має особливе значення в процесі демократизації та легітимації влади у нашій державі.

Проблематика еволюції цінності політичної влади в європейських країнах та Україні досить ґрунтовно розроблена у політичній науці. Зокрема, можна відзначити праці О. Бабкіної [1], С. Бульбенюк [2], О. Новакової [3], Ю. Маційовського [4], М. Розумного [5], М. Шаповаленко [6]. Однак, сучасні уявлення українських громадян про владу все ще досить невизначені. Відсутні також стабільні принципи державної політики. Це призводить до загострення соціальних конфліктів, системної суспільної кризи. Тому актуальним залишається пошук компромісу між волюнтаризмом класичного лібералізму, від якого давно вже відійшли сучасні уявлення про цінність політичної влади в країнах Європи, та державним патерналізмом радянської системи.

Отже, метою статті є з'ясування напрямків еволюції цінності політичної влади в європейських державах в контексті формування демократичної політичної свідомості в Україні.

Європейська політична філософія сягає корінням до класичного лібералізму, представники якого висунули ідею суспільного договору як джерела виникнення та регламентації діяльності політичної влади. Саме цей постулат не втратив своєї актуальності і сьогодні. Адже, і нині цінність влади у європейському суспільстві розуміється як здатність служіння спільноті, забезпечення порядку та безпеки. Як стверджує Дж. Лок: Свобода людини в суспільстві полягає в тому, що вона не підкоряється ніякій іншій законодавчій владі, крім тієї, яка встановлена в державі за її згодою і участю. Свобода за певної системи

правління означає можливість жити відповідно до постійного закону, загального для кожного в цьому суспільстві. Це – воля, що випливає з власного бажання в усіх випадках, коли цього не забороняє закон. Свобода за політичної системи також дає змогу не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини [7].

При цьому, представники влади сприймаються як наймані менеджери, які з волі громадян і в межах своїх повноважень виконують управлінські функції. Іншими словами: інститути влади виконують функції делеговані їй громадою, владні функції здійснюються в межах закону і сприяють гармонізації інтересів суспільства та держави.

Також ліберали вказали на такі переваги демократії як можливість висловлення та реалізації своїх інтересів без насильницької боротьби, високий рівень легітимності, а значить і ефективності, влади, яка здобуває прихильність співвітчизників шляхом переконання, добровільного передання влади на основі довіри, а не примусу [8, с. 190].

Водночас, значну роль у формуванні цінності політичної влади відіграла ідеологія соціал-демократії. Саме завдяки її постулатам сучасна держава виходить за межі «нічного сторожа» і перебирає на себе значно більшу систему функцій: здійснення соціально спрямованої економічної політики, скорочення розриву між бідними і багатими, захист прав робітників, загальний економічний добробут, мультикультуралізм та космополітизм. Саме на цих засад будується політика у країнах ЄС, завдяки чому лунають оптимістичні лозунги про те, що влада європейського зразка – це здатність робити людей щасливими, а європейським соціал-демократам вдалося досягти своєї глобальної мети – створити державу загального добробуту [9, с. 171].

Важливим етапом становлення сучасного розуміння цінності політичної влади можемо вважати і неоконсервативну ідеологію, що виступила у 70-х рр. XX ст. з критикою класичних теорій демократії внаслідок системної кризи демократичних інститутів та процедур. Сутність цієї кризи було висвітлено у 1975р. у праці М. Крозьє, С. Гантінгтона та Д. Вантукі «Криза демократії», де йдеться про надлишок та некерованість демократії.

Поштовхом для подібних висновків стали тенденції реального політичного життя, що засвідчили кризу класичних інститутів демократії, зокрема криза партійного представництва, зумовлена змінами в ролі та функціях масових партій [10, с. 107] та криза політичної участі, що пояснюється втратою легітимності представницькими та судовими органами [11].

Як наслідок, виникають лібертаріанські, технократичні, соціал-реформістські трактування цінності влади. Конкуруючи в структурі політичної свідомості громадян під впливом певних соціально-економічних обставин, основні постулати цих концепцій узагальнюються у принципи сучасного розуміння цінності влади. Останнє у демократичному суспільстві включає набір таких ознак як прагматизм, компетентність, професійність, відповідальність (юридична та політична), дієвість, передбачливість, колегіальність, самокритичність, наявність владної волі, твердість, а також терпимість, децентралізація влади і управління. Саме це є основою її ціннісного утвердження та сприйняття.

Переосмислення концепту та цінності політичної влади відбувається і сьогодні. Політична влада країн сталої демократії зазнає критики за тенденції маніпулювання політичними інститутами, посилення виконавчої гілки влади, матеріально вигідне становище правлячої еліти, кризу електоральних процедур та традиційних партій. До причин цього процесу дослідники відносять нездатність інститутів влади реагувати на нові суспільні виклики, зокрема міжнародний тероризм, зростання безробіття, особливо серед молоді, неконтрольовані міграційні потоки, моральна деградація європейських соціумів. Як підсумовує М. Шаповаленко: «правлячі еліти багатьох сучасних держав цілеспрямовано намагаються «зліпити» нову постдемократичну реальність, в якій немає місця «класичним» інститутам і практикам демократії» [6].

Тобто, сучасне розуміння цінності влади в європейських державах формувалось впродовж століть і продовжує наповнюватись новим змістом. Воно далеке від того змісту, яке вкладали представники лібералізму. Навіть фундаментальні принципи демократичного здійснення влади зазнають змін під впливом історичних та світоглядних обставин. Це

свідчить про відсутність універсальних зразків влади у її ціннісному вимірі. Попри це, успадковуючи найважливіші аспекти провідних ідеологій, сучасна демократична влада здійснює регулювання не лише політичних відносин, але й раціонально організовує всі сфери та ланки державного апарату які виробляють і прилюдно застосовують певні процедури прийняття та узгодження рішень.

Серед ознак сучасної демократичної влади як цінності варто звернути увагу на публічну взаємодію з населенням й іншими політичними гравцями, що впроваджується через обговорення застосовуваних заходів з громадськістю, критикою дій уряду опозиційними партіями і ЗМІ і т.д.

Також, говорячи словами Н.В. Панчак-Білоблоцка: «базова ознака влади в ЄС – народний суверенітет – обов'язково зумовлює сприйняття виборців (народу) як основного максимального принципала. Феноменальність принципу народного суверенітету полягає в тому, що верховна влада покладена на пересічних громадян, які в демократичному суспільстві безпосередньо використовують її зрідка. Натомість громадяни можуть делегувати розв'язання питань особистого життя галузевим спеціалістам, зокрема політикам і державним службовцям, які відповідальні за прийняття та реалізацію більшості суспільних і державних рішень. Представництво зазвичай розуміють або як авторизацію (доручення чи уповноваження), або як підзвітність (чи відповідальність). До речі, громадяни делегують політичну владу з причин нездатності чи некомпетентності її реалізації самостійно, а також аби оминути проблему агрегації преференцій, координацій і колективних дій» [12, с. 10].

Крім цього, постійно удосконалюються демократичні методи здійснення влади. Так, нормативно затверджені процедури зміни влади, ефективного поділу влади. При цьому влада діє на основі законів визнаних суспільством, громадяни ЄС усвідомлюють свої права та обов'язки.

Удосконалюються й інструменти досягнення суспільної згоди та стабільності, зокрема соціальний діалог та соціальне партнерство, які формуються на основі досягнення консенсусу і тлумачаться як паритетна конструктивна співпраця між державною владою та громадянським суспільством. В умовах взаємної відповідальності та довіри, наявності загальновизнаних «правил гри», максимально залученим на користь впровадження державних рішень виявляється соціальний капітал.

На жаль, політична влада в Україні ще далека від здатності реалізувати європейські демократичні цінності. Інститути влади мають надзвичайно низький рівень легітимності. У червні 2018 р. Президенту України довіряють 13,8% опитаних, не довіряють – 80,6%,Уряду – відповідно 13,7% і 80,7%, Верховній Раді – 10,3% і 85,6%, Національному банку – 14,1% і 76,2%, Верховному суду – 10,6% і 75,2%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 8,6% опитаних [13].

Серед основних причин такого низького рейтингу інститутів влади можна вважати ряд пережитків авторитарної доби у методах та інструментах здійснення влади. Політична влада в Україні характеризується корумпованістю, закритістю, не консолідованістю, схильністю до корпоратизації та олігархізації, поєднанням формально демократичних і фактично авторитарних якостей, невідповідністю інституційного та ціннісного аспектів реформування.

За результатами моніторингу Інституту соціології НАН України за 2017 р. до причин недовіри громадян до влади 27,5% респондентів відносять відсутність лідерів, здатних ініціювати процес реформування владних інститутів, 26,2% – небажання владних політичних еліт докорінно змінювати українське суспільство, 24,7% – небажання влади витрачати ресурси на процес реформування, а також низький рівень активності громадянського суспільства у підтримці цього процесу [14, с. 73].

Водночас, до причин відсутності демократичної цінності влади в Україні можемо віднести і неготовність суспільства до її сприйняття. Провідною рисою суспільної свідомості є державний патерналізм. Він полягає у безініціативності громадян, схильності чекати від держави вирішення їхніх індивідуальних проблем. Цим вдало користуються демагоги,

пропонуючи прості рішення соціальних суперечностей без наявності відповідних ресурсів для їхньої реалізації.

Також істотною перешкодою формування демократичної цінності влади в Україні є складне суспільно-політичне становище, кризовий характер функціонування політичної системи. Ці обставини не дають змоги формувати провідну, за шкалою цінностей Інглхарта, демократичну цінність Ризик-Новизна, що на даний момент, як і у 2013 р. є найменш значущою, оскільки найбільш важливою цінністю є Безпека, а найактуальнішими проблемами для більшості опитаних є війна на Сході України (51,3%) [15].

Події новітньої історії України засвідчують активну позицію громадян у відстоюванні своїх прав, контролі за владою. Однак, водночас, очевидним є і невміння досягати суспільного консенсусу у раціональній площині, нездатність діяти виключно демократичними методами. Сьогодні соціологи відзначають позитивні зрушення щодо форм політичної участі: 58,9% респондентів готові голосувати на виборах, 26,7% вдаватися до підписання петицій та звернень, 59,9% не підтримали б організацію нового Майдану і лише 9,2% тих, хто готовий особисто взяти участь в новому Майдані [15].

Також, слід зазначити, що проєвропейський вектор цінностей поділяє більшість українців. Розуміння влади в Україні суттєво відрізняється від російського, де демократичні вибори, зміна і відповідальність влади не є цінностями. У Росії переважає сакральне розуміння влади, ідея беззаперечного підпорядкування еліті. Перебільшується організуюча роль держави, взаємного служіння частини і цілого, тобто органічної «народної соборності», зв'язку між народом і правителями, які нібито здійснюють народну волю.

Загалом пріоритетним завданням для українських громадян має стати не запозичення готових західних зразків ставлення до влади, а запозичення основного принципу взаємодії державної влади та громадянського суспільства, згідно з яким цінність влади в європейському суспільстві базується на ефективному здійснені суб'єктами влади покладених на них функцій. Це можливо лише за умови взаємної підтримки представниками влади та громадськості основних правил та норм політичної діяльності, значимості влади для всіх індивідів усередині соціальних систем. Це ж сприятиме досягненню високого рівня легітимності політичних інститутів, політичній стабільності та соціальній інтеграції.

Аналіз ідейних витоків та етапів становлення сучасного розуміння цінності влади у країнах ЄС свідчить про необхідність постійного переосмислення цього концепту в світлі політичних, соціально-економічних, духовних змін. Саме відповідність структури та методів владних інститутів уявленням громадян забезпечує їхню ефективність. Це надзвичайно важливо для пострадянських країн та України зокрема.

У нашій державі пріоритетом внутрішніх трансформацій є демократизація влади за європейськими зразками. З цією метою постійно вдосконалюється нормативна база. Безумовно, це стимулює ряд позитивних змін. Можна стверджувати, що у законодавчих нормах затверджено всі основні принципи демократії, забезпечено виборність, представницький характер влади, контроль за діями представників влади з боку громадськості. Це свідчить про наближення до європейських цінностей, попри існуючі суспільні суперечності.

Однак, багато завдань демократизації влади залишаються актуальними, оскільки її цінність не є раз і назавжди визначеною і процес переосмислення методів і принципів функціонування влади безперервний та безкінечний, що доводить досвід європейських держав. Отже, еволюційний поступ цінності влади може бути реалізований лише відповідними змінами у суспільній свідомості, що неможливо реалізувати в один момент нормативними документами, конституційними принципами та, навіть, встановленими демократичними інститутами. Ставлення до політичної влади має сформуватись еволюційним шляхом у результаті конкуренції різних підходів. При цьому не може бути готових зразків функціонування державної влади, оскільки ідеали лібералізму, соціал-демократії, неоконсерватизму це лише теоретичний конструкт, що у різний спосіб застосовується в залежності від ряду суспільних обставин.

Отже, молодим демократіям необхідно врахувати динаміку цінності влади. Її зміст переосмислювався в результаті соціально-економічних, політичних, культурних змін у світі. Так, цілий ряд нових визначень та підходів у розумінні демократії з'явився після світової економічної кризи 30х рр. ХХ ст. Крім того демократія не є лінійним процесом, рівень її розвитку може мати різну інтенсивність, що визначаються як хвилі демократизації.

Використана література:

1. Бабкіна О.В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [Відп. Ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 17: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. С. 3-17.

2. Бульбенюк С. Формування культури громадянськості українства в умовах розвитку «молодої демократії» // Studia Politologia Ukraino – Polona. 2015. Вип. 5. С. 201-207.

3. Маційовський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. 552 с.

4. Новакова О.В. Формування нової ідеології політичної участі українців Studia Politologia Ukraino – Polona. 2015. Вип. 5.С. 194-201.

5. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: монографія. К. : НІСД, 2016. 196 с.

6. Шаповаленко М. В. Криза традиційної демократії vs "контрдемократія" // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 18. С. 31-36..

7. Лок Дж. Два трактати про врядування. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 264с.

8. Мизес Л. Индивид, рынок и правовое государство: Антология. СПб: Пневма, 1999. 196 с.

9. Єрмолаєва В.В. Європейські цінності та ідеологія лібералізму: підміна понять // Тринадцяті юридичні читання. Українська державність: крізь призму часу (до 100річчя Української революції 1917 – 1921): матеріали міжнародної наукової конференції 24-25 травня 2018 року / ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Ви-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 336с.

10. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. М: Текст, 1993. 303 с.

11. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. // Journal of Democracy 6:1. Jan 1995. p. 65-78.

12. Панчак-Бялоблоцка Н.В. Уряди меншості в європейських парламентських демократіях: Монографія. Львів: Простір-М, 2017. 481с.

13. Довіра громадян України до суспільних інститутів. Результати соціологічного дослідження Центру Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf (дата звернення: 14.05.2019)

14. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / Інститут соціології НАН України. Вип. 4 (18). 600 с.

15. Цінності українців pro et contra реформ в Україні. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html (дата звернення: 14.05.2019)

Ivanova N. *Evolution of the Democratic Political Power Value in European Countries: Lessons for Ukraine*

The article deals with the main stages of the evolution of understanding the political power value as an element of state ideology and political consciousness of European states citizens. The main aspects of the liberal, social democratic, neo-conservative concepts of political power and their role in shaping the modern view of the political power value and the principles of its

functioning in a democratic society are analyzed. The influence of various ideological and political currents on the generalized interpretation of the essence and methods of political power at the present stage is proved. The position on further evolution of the concept of political power in EU countries in connection with the crisis of classical democracy institutes has been argued. The conclusion is drawn on the need to take into account the dynamic and multidimensional nature of political power as a value of social consciousness, which needs to be taken into account in Ukraine in order to form a democratic political consciousness of citizens and increase the level of legitimacy of political power.

Keywords: political power, democratic political system, crisis of democracy, legitimacy of political power.

УДК 323.2(366+477)

Гаврилюк В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УРЯДІВ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто визначення політичної відповідальності уряду, проаналізовано сутність політичної відповідальності урядів України та Великої Британії. Також наведено форми у яких може наставати відповідальність уряду. Розглядаються спільні та відмінні аспекти відповідальності урядів України та Великої Британії. Досліджено чим політична відповідальність відрізняється від юридичної. Теоретично узагальнено особливості урядової відповідальності у Великій Британії та Україні.

Ключові слова: юридична відповідальність, політична відповідальність, уряд, парламент.

Сучасна державна не може існувати без політичної відповідальності та обв'язку уряду бути стратегічним «магнітом державного компаса». Багато хто з сучасних науковців міг би підтримати це твердження: ефективний уряд – це успішність країни. Британський уряд є яскравим прикладом до цього твердження. Порівняння урядів України та Великої Британії допоможе знайти спільне та відмінне у рамках політичної відповідальності. Багатовікова практика урядування у Великій Британії та практика урядування в незалежній Україні звичайно непорівнювані за хронологією, але порівнювані за сучасним станом речей. Проблематика урядування, її дослідження і вивчення є одним із найважливіших питань у таких науках як державне управління, політологія.

Тематику юридичної та політичної відповідальності досліджували В. Мельниченко, Г. Терещенко, І. Дахова, В. Шаповал, О. Скакун, Г. Малкіна та багато інших.

Метою цієї роботи є пояснення визначення політичної відповідальності уряду та аналіз сутності політичної відповідальності урядів України та Великої Британії. Політичні аспекти (погляди) відіграють тут головну роль.

Головною ознакою демократичної держави є відповідальність влади перед народом. Оскільки, зазвичай найвищим органом виконавчої влади в державі є уряд, то і його відповідальність потребує значної уваги та дослідження. У парламентських республіках ключовою ознакою є відповідальність уряду перед парламентом. Таку відповідальність уряду часто називають парламентською відповідальністю, пояснюючи це визначення тим, що всі відповідні процедури призначення, звітування, звільнення відбуваються в парламенті.

У непарламентських формах правління головна роль у формуванні уряду належить главі держави. Глава держави, президент чи монарх, здійснюють контрольну функцію над урядом, трапляються випадки коли він може очолювати його, і це надає йому можливість притягувати міністрів до відповідальності.

Відповідальність уряду може наставати у таких формах: а) солідарна відповідальність (колективна) – відставка всього складу уряду за рішенням глави держави чи парламенту; б) індивідуальна відповідальність – звільнення з посад окремих членів уряду. У світовій